

Сутність і мета зобов'язання

комерційного кредитування

С. В. Ленський

здобувач кафедри цивільного права № 2
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

Визначено, що відносини комерційного кредитування є грошовим борговим зобов'язанням, яке виникає за домовленістю сторін в усіх випадках, коли відбувається неодноразове виконання сторонами своїх взаємних обов'язків у відплатних договорах і одна сторона надає іншій попередню оплату, аванс, відстрочення або розстрочення платежу за зобов'язанням. Встановлено наявність загальної та спеціальної мети виникнення комерційного кредитування.

Ключові слова: кредит, комерційний кредит, мета зобов'язання.

Определено, что отношения коммерческого кредитования являются денежным долговым обязательством, которое возникает на основании соглашения сторон во всех случаях, когда происходит неодновременное выполнение сторонами своих взаимных обязанностей в возмездных договорах и одна сторона предоставляет другой предоплату, аванс, отсрочку или рассрочку платежа по обязательству. Установлено наличие общей и специальной цели возникновения коммерческого кредитования.

Ключевые слова: кредит, коммерческий кредит, цель обязательства.

Determined that relations of the commercial crediting are the promissory bill of debt, that arises up by arrangement parties in all cases,

when there is no simultaneous execution by the parties of their mutual responsibilities and onerous contracts, and one of party provides another previous paying, advance, postpone or installment payment for commitment. The presence of general and special aim of origin of the commercial crediting is set.

Keywords: *credit, commercial credit, aim of obligation.*

Під час здійснення підприємницької діяльності учасники цивільного обороту приділяють велику увагу можливостям максимального збільшення свого оборотного капіталу. Одним із таких способів є комерційний кредит, визначення якого міститься у ст. 1057 ЦК України. Юридична сутність зобов'язання з комерційного кредитування полягає в тому, що воно виникає та зазвичай існує в межах відплатних цивільно-правових правочинів і виступає договірною умовою щодо способу надання зустрічного виконання обов'язку однієї із сторін.

Дослідженням теоретичних та практичних проблем у сфері кредитування займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. М. Агарков, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, А. Г. Єфімова, О. С. Йоффе, Е. С. Компанієць, В. В. Луць, А. А. Лунц, Д. І. Мейер, Р. А. Майданік, Л. А. Новосьолова, О. М. Олійник, О. П. Орлюк, Е. Г. Полонський, Е. Роде, М. Г. Розенберг, Р. Сават'є, Е. А. Суханов, О. А. Флейшиц, Ю. І. Чалий, Г. Ф. Шершеневич та ін. Втім, незважаючи на достатню кількість наукових праць, присвячених дослідженню кредитних правовідносин, у правовій науці досі немає єдності у визначенні природи зобов'язання з комерційного кредитування.

Для вирішення цього питання необхідно проаналізувати внутрішню структуру таких правовідносин та мету (підставу) їх виникнення.

Відомо, що зобов'язальні відносини можуть розглядатись як достатньо складний комплекс правовідносин, які можна розділити на декілька «простих» і кожне окремо врегулювати. Так, наприклад, германська система права передбачає чітке розмежування двох стадій існування зобов'язання – виникнення та виконання. Інакше кажучи, права та обов'язки сторін, що виникли в межах зобов'язання, надалі підлягають виконанню. При цьому виконання розглядається як самостійна стадія зобов'язання. Саме вона дає чітку відповідь на питання: на чію користь і ким має здійснюватись виконання. Така визначеність, що характерна для пандектної системи права і знайшла своє відображення у германській правовій системі, досягається за допомогою абсолютного взаємозв'язку права вимоги та боргу. Протилежні за спрямованістю синалагматичні права та борги пов'язують лише їх носіїв. Принцип традиції (Traditionsprinzip) передбачає розмежування складних відносин між сторонами на декілька двосторонніх правочинів. Відмежування правочину, що обумовлює виникнення відповідних обов'язків у сторін, від правочину, спрямованого на саме виконання, базується на т. зв. принципі роз'єднання (Trennungsprinzip) [1, с. 17]. Саме з цієї позиції слід розглядати договірну конструкцію комерційного кредитування.

Отже, принцип договірної оформлення даних правовідносин включає в себе, з одного боку, зобов'язально-правовий договір, що є підставою виникнення відповідних зобов'язань сторін, а з іншого – акт виконання цих зобов'язань. Наприклад, за договором купівлі-продажу з відстроченням платежу виконання продавцем обов'язку продавцем з передачі речі покупцю не переносить автоматично право власності на річ від однієї особи до іншої, а лише створює нове кредитне

зобов'язання для покупця. Інакше кажучи, у правовідносинах комерційного кредитування чітко простежуються та у зв'язку з цим виокремлюються три юридично значимі моменти: 1) домовленість сторін про передачу речі, виконання робіт, надання послуг; 2) фактична передача речі, виконання робіт, надання послуг; 3) кредитне зобов'язання, що за своїм змістом становить спосіб виконання зустрічного виконання. Якщо мова йде про надання комерційного кредиту у вигляді попередньої оплати чи авансу, то зазначена структура правовідносин має такий вигляд: 1) домовленість сторін про передачу речі, виконання робіт, надання послуг; 2) надання кредиту у вигляді попередньої оплати чи авансу; 3) фактична передача речі, виконання робіт, надання послуг.

У випадку, якщо боржником не погашається наданий кредит, тобто за умови відсутності зустрічного виконання вартість переданих речей (наданих послуг, виконаних робіт) або сума попередньої оплати чи авансу може бути стягнута шляхом застосування норм про безпідставне збагачення. Таким чином, захист інтересів сторони договору, яка не отримала зустрічного виконання, може здійснюватись із застосуванням норм об'єктивного права, що в імперативній формі встановлюють наслідки недоліків зустрічного виконання. Втім виникає питання, як бути у випадку, коли у сторін виникає необхідність передбачити наслідки недоліків зустрічного виконання, що не знайшли закріплення у законодавстві. Вирішити поставлену проблему шляхом закріплення в праві безпосереднього зв'язку зустрічних виконань у формі каузального правочину, так, що правові наслідки правочину пов'язуються з наявністю, а іноді і з фактичною реалізацією каузи правочину. Таким чином, якщо в законодавстві передбачено всі наслідки порушення однією із сторін свого обов'язку надати зустріч-

не виконання, то поняття каузи, загалом у цьому випадку, стає непотрібним.

Отже, оскільки комерційний кредит є грошовим зобов'язанням, становить собою обов'язок сплатити гроші, і утворюють в межах іншого відплатного договору самостійні кредитні правовідносини, до нього можна застосувати принцип абстракції.

Німецький дослідник П. Ертманн дає таке визначення абстрактного правочину – це фактично спрямована на специфічну правову мету частина каузального правочину, якій в силу правопорядку і змісту правочину надано самостійне значення. Тому кауза абстрактного правочину збігається з господарською метою каузального правочину [1, с. 51].

Таким чином, можна визначити, що договірне правовідношення з комерційного кредитування після його виникнення, відповідно до принципу абстракції, існує незалежно від своєї каузи, підстави, тобто основного зобов'язального договору. Якщо комерційний кредит становить собою спосіб виконання зустрічного зобов'язання і полягає у здійсненні платежу за існуючим зобов'язанням, то кредитор має право вимоги на здійснення такого платежу відповідним способом. Отже, комерційний кредит, становлячи собою боргове грошове зобов'язання, є не чим іншим, як майновим правом вимоги кредитора щодо його виплати. Таке право вимоги лише в момент свого виникнення тісно пов'язане із зобов'язальним правовідношенням (договором), воно є частиною (особистого, персоніфікованого) відношення кредитора, що має право вимоги, адресоване боржнику. Втім, оскільки право вимоги внаслідок принципу абстрактності може бути відділене від зобов'язального правовідношення (договору), воно починає існувати незалежно від правовідношення, у зв'язку з яким воно виникло, проявляючи тим самим

свою нову якість, – становлячи за своєю сутністю самостійний майновий об'єкт.

У сучасній цивілістичній літературі поширена думка, що комерційний кредит завжди є цільовим, проте на нього не поширюються правила цільової позики. Так, В. В. Вітрянський зазначає, що достатньо складно навести приклад правомірного застосування норм про цільову позику до правовідносин комерційного кредитування. За договором цільової позики (кредиту) позикодавець уповноважується здійснювати контроль за цільовим використанням суми позики. Якщо позичальник не виконує умови договору щодо цільового використання отриманої суми і не забезпечує позикодавцю можливості здійснювати відповідний контроль, останній має право вимагати від позичальника дострокового повернення суми позики і сплати процентів. На думку В. В. Вітрянського, справа в тому, що надання кредиту в межах інших цивільно-правових договорів завжди носить цільовий характер: кошти надаються для оплати певних товарів, робіт, послуг. Втім, це не означає, що сторона договору, яка надала комерційний кредит, може здійснювати контроль за цільовим використанням відповідних коштів її контрагентом (якщо це прямо не встановлено договором), а також користуватись правом односторонньої відмови від його виконання [2, с. 15].

Такі висновки загалом аргументують ся тим, що, за загальним правилом, одностороння відмова від виконання договору або його зміна цивільним законодавством не допускаються, і, якщо припустити наявність у сторони такої можливості у випадку комерційного кредитування, це, безумовно, завдасть шкоди цивільному обороту. Проте вбачається, що мету правовідносин комерційного кредитування не слід розглядати лише в поєднанні з відплатним договором, з якого такі відносини виникають. Як було зазначе-

но вище, наявність між сторонами договірних відносин і неоднчасне виконання ними своїх зустрічних обов'язків є підставою (каузою) комерційного кредитування, іншими словами, мета домовленості сторін про надання комерційного кредиту – це погоджений ними новий спосіб розрахунків за договором. Втім у структурі правовідносин комерційного кредитування, окрім зазначеної загальної мети, можна виділити і спеціальну. Отже, слід розмежовувати загальногосподарську і конкретну мету комерційного кредиту.

Загальноприйнятим в праві є визначення мети, як ідеально внутрішнього мотиву юридично значимих дій. Мета договору – це та основна мета, для досягнення якої він укладається, і яка виступає його матеріальною підставою. Саме тому не існує договорів без мети, будь-які договірні відносини мають визначену мету, яка у загальному вигляді становить собою суму інтересів контрагентів і здійснює свій вплив на конструювання того чи іншого договору як реального або консенсуального [3]. Слід погодитись із думкою Ю. Фогельсона, що мета правочину, тобто правовий результат, якого прагнуть досягти учасники обороту, має як власне юридичне значення, так і визначає долю самого правочину [4, с. 83-85].

У свій час І. Б. Новицький метою договору позики називав надання речей для використання і для задоволення потреби у цих речах особи, що їх отримала [5, с. 5]. Отже, мета комерційного кредитування полягає в наданні певних засобів для задоволення взаємних потреб сторін. Таким чином, у правовідносинах комерційного кредитування, як і будь-яких інших договірних відносинах, присутня загальногосподарська мета, яку не слід ототожнювати з конкретною метою такого зобов'язання. Те, що кредит надається у зв'язку з оплатою (відстрочення, розстрочення) товарів, робіт, по-

слуг не є остаточним аргументом для висновку, що комерційний кредит завжди цільовий. За договором цільової позики (кредиту) позичальник не має права на власний розсуд розпоряджатися коштами, отриманими в позику, він повинен їх використати для досягнення мети, зазначеної в договорі, наприклад придбати річ у певного продавця, незважаючи на те, що укладення договору купівлі-продажу з іншим контрагентом було б для нього більш вигідним. За договором комерційного кредиту така конкретно визначена мета не завжди присутня. Так, наприклад, під час відстрочення платежу за договором купівлі-продажу покупець, що вже отримав у володіння річ, вартість якої він ще зобов'язаний оплатити, має право самостійно вирішувати, на що йому витратити власні кошти – на погашення отриманого таким способом кредиту, або на придбання якихось інших речей, оплату робіт чи послуг. Навпаки, продавець, що отримав аванс або попередню оплату, може витратити ці кошти, скажімо, на оплату оренди, а не на закупівлю або виробництво того товару, який він з часом має передати покупцю. Отже, головною ознакою цільового кредиту або позики є не факт передачі коштів в рахунок оплати певних товарів, робіт чи послуг, а факт позбавлення позичальника можливості вільно розпоряджатися отриманими коштами [6, с. 170].

Таким чином, можна стверджувати, що у правовідносинах з комерційного кредитування виділяються дві мети. Загальна відповідає на питання «для чого?» і становить собою загальногосподарську мету комерційного кредиту – надання відстрочення виконання зустрічного зобов'язання, тобто для відстрочення оплати товарів, робіт чи послуг. Спеціальна, або конкретна мета відповідає на питання «чому?», тобто є метою самого надання кредиту.

Встановлення мети за договором комерційного кредитування може бути наслідком забезпечення інтересів будь-яких осіб. Іноді кредитора: цим він додатково забезпечує належне виконання позичальником його зобов'язання з повернення комерційного кредиту, іноді самого позичальника. Часто мета за договором комерційного кредиту встановлюється для задоволення інтересів третіх осіб, наприклад, коли передається аванс, для того, щоб підрядник придбав відповідні матеріали, необхідні для виконання договору підряду, у конкретного продавця, в іншому випадку авансування не відбудеться.

Встановлення того чи іншого мотиву як мети, що поєднує обидві сторони, можливо лише за умови відповідної домовленості сторін. Мотив особи не може бути визнаний умовою договору лише у зв'язку з тим, що він відомий контрагенту. Обізнаність кредитора про наміри боржника використовувати у відповідний спосіб отримані кошти, не свідчить про те, що така мета стала умовою договору [3]. Звідси випливає, що спеціальна (конкретна) умова про надання комерційного кредиту (підстава, чому, наприклад, продавець надає відстрочення платежу покупцеві) має обов'язково бути погоджена сторонами у договорі. Якщо у договорі комерційного кредиту немає вказівки на спеціальну мету надання такого кредиту, висновок про її наявність можна зробити з інших умов зобов'язання. Наприклад, якщо в договорі зазначено, що комерційний кредит надається для виконання позичальником свого обов'язку за конкретним договором перед третіми особами (за договором купівлі-продажу певного технічного пристрою для здійснення пошукових робіт надається відстрочення платежу на строк виконання таких робіт), або міститься вказівка на нормативно-правовий акт, що передбачає цільове фінансування певної програми (п. 4. ст. 2

Закону України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб») [7].

Способи визначення мети в договорі комерційного кредитування можуть бути як позитивні, так і негативні. При цьому обов'язок вчинити певні дії може одночасно передбачати заборону виконання інших дій. Тому обидва способи можуть бути використані як окремо, так і разом.

Мета комерційного кредиту не повинна суперечити вимогам законодавства (ст. 203 ЦК України), порушувати публічний порядок (ст. 228 ЦК України), свідчити про кабальний характер такого правочину (ст. 233 ЦК України), суперечити меті діяльності позичальника, на боці якого виступає юридична особа з обмеженою правоздатністю (ст. 227 ЦК України) тощо. В іншому випадку договір комерційного кредиту буде визнаний недійсним.

Так, визнаються недійсними правочини, що вчиняються з недодержанням встановленої законом письмової форми. Наприклад, якщо за договором купівлі продажу, укладеного між юридичними особами, домовленість сторін про аванс вчиняється в усній формі, договір комерційного кредиту вважається не укладеним. Проте у цьому випадку недійсним буде вважатись саме договір комерційного кредиту, а основний договір купівлі-продажу буде дійсним. У всіх інших випадках недійсними будуть обидва договори.

Мета комерційного кредитування, що завідомо суперечить встановленому правопорядку і засадам моралі, може мати місце, коли здійснюється фінансування будь-яких незаконних дій, наприклад, під час авансування придбання зброї незаконним озброєним формуванням.

Мету договору комерційного кредиту, що суперечить меті позичальника, на боці якого бере участь юридична особа з обмеженою правоздатністю, можна продемонструвати таким прикладом: кредитна

організація надає відстрочення платежу за договором поставки.

Прикладом кабального характеру правочину з надання комерційного кредиту є випадок, коли одна сторона договору, не маючи можливості отримати відстрочення платежу від будь-якого іншого контрагента, отримує його в іншій стороні, яка погодилась надати таке відстрочення, але за вкрай великі відсотки. У цьому разі під впливом зазначених обставин позичальник буде змушений погодитись на запропонованих умовах укласти договір.

Підводячи підсумок вищезазначеного, треба зазначити, що відносини комерційного кредитування є грошовим борговим зобов'язанням, що виникають за домовленістю сторін в усіх випадках, коли відбувається неодночасне виконання сторонами своїх взаємних обов'язків у відплатних договорах і одна сторона надає іншій попередню оплату, аванс, відстрочення або розстрочення платежу (погашення існуючого у контрагента боргу) за зобов'язанням. У таких правовідносинах виділяється загальна і спеціальна мета. Перша полягає в тому, що комерційний кредит надається для погашення заборгованості за отримані товари, роботи і послуги, і в цьому сенсі він завжди є цільовим, оскільки тісно пов'язаний із каузою свого виникнення – основним договірним зобов'язанням способом виконання якого він виступає. Але у таких кредитних правовідносинах може існувати і спеціальна мета, яка становить собою мотив надання цього кредиту (авансування боржника для виконання ним конкретного обов'язку перед третіми особами). Правовідносини комерційного кредитування можуть оформлюватись двома способами – або у вигляді самостійного договору, або виступають умовою іншого відплатного зобов'язання, але у будь-якому випадку вони завжди носять договірний характер.

Список використаної літератури

1. *Василевская Л. Ю.* Учение о вещных сделках по германскому праву / Л. Ю. Василевская. – М. : Статут, 2004. – 538 с.
2. *Витрянский В. В.* Обязательство коммерческого кредита / В. В. Витрянский // *Хозяйство и право.* – 2004. – № 3. – С. 3-15.
3. *Каримуллин Р. И.* Договор селевого кредита / Р. И. Каримуллин // *Электронный ресурс.* – Заголовок з екрана : <http://www.lawmix.ru>
4. *Фогельсон Ю.* Хозяйственная цель сделки / Ю. Фогельсон // *Хозяйство и право.* – 2001. – № 3. – С. 83-85.
5. *Новицкий И. Б.* Заем: комментарий к ст. ст. 208-219 Гражданского Кодекса / И. Б. Новицкий. – М. : Изд-во «Право и жизнь», 1925. – 32 с.
6. *Старцева С. В.* Цель в договоре коммерческого кредита / С. В. Старцева // *Актуальные проблемы правоведения. Научно-теоретический журнал: Специальный вып., Самара.: Изд-во Самар. гос. экон. акад.* – 2005. – № 2. – С. 170-173.
7. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22.12.1995 № 493/95-ВР / Закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* – 1996. – № 3. – Ст. 9.